

Віктор Постовий, кандидат педагогічних наук,

завідувач лабораторії сімейного виховання
Інституту проблем виховання АПН України,
м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІУМУ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

У статті досліджуються соціально-економічні умови суспільства в Україні, а також найефективніші шляхи розв'язання демографічної проблеми у соціально-економічному і суспільно-політичному реформуванні.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага держави, її політики до виховання молодих поколінь широко відображена у сформульованих статтях і положеннях Конституції України, Законах України “Про освіту”, “Про середню школу”, “Про дошкільну освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про сім'ю і шлюб”, “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті”, у багатьох державних документах, концепціях, програмах з галузей організації навчання і виховання дітей і молоді.

Важливе місце цій проблемі відводиться і в багатьох дослідженнях з педагогіки та психології. У педагогічній науці знайшли своє відображення, теоретичне і практичне розв'язання питання дидактики, методики управління та інноваційні технології навчання. Помітні зусилля і в дослідженнях психологічної науки, зокрема, в теорії розвитку особистості, забезпечення психологічного супроводу у навчанні і вихованні дітей і молоді [2, 3, 7].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень з проблеми виховання дітей і молоді, недостатньо глибоко аналізуються соціально-педагогічні умови та суперечності і чинники виховного процесу в сім'ї, школі, інших соціальних інститутах. А саме вони визначають стратегію освіти, яка проступає зараз у певних тенденціях виховання особистості в сучасних умовах української дійсності.

Мета статті. Вивчивши проблеми соціально-економічних умов в Україні, проаналізувати демографічний стан, шляхи його вирішення.

Виклад основного матеріалу. Під тенденціями виховання дітей і молоді розуміємо об'єктивно зумовлені напрями формування ціннісних інтересів, ідеалів і життєвих пріоритетів в українському суспільстві.

У нинішніх соціально-економічних умовах

України, здетонованих новими реформами і морально-психологічними та юридично-правовими підходами до власності, частина українців перебуває у шоковому стані, а в іншій частині прокинулись атавістичні інстинкти мати побільше матеріальних благ за будь-яку ціну. Якщо попередня комуністична ідеологія і не відзначалася визнанням хоча би рівноваги між духовним і матеріальним, то у нових умовах формально сповідується пріоритет особистості духовної, а в практиці життя домінують закони неписані, в яких домінує не мораль і закон як основні регулятори суспільної поведінки особистості, а грубе еґо як найвищий рівень вияву себелюбства, своїх інтересів, бажань і прагнень, незважаючи на морально-правові перепони. Це є характерною особливістю усіх морально й ідеологічно непорядкованих і законодавчо неунормованих суспільств.

Соціально-економічні умови суспільства завжди є рушійною силою у прагненні людини до свого духовного збагачення, поліпшення умов життя, що виражає істинну сутність і мету політики, управління, освіти і культури народу.

Ситуація, що склалася в Україні, відображає непрості процеси економічної кризи, наслідком якої є погіршення матеріального становища значних мас суспільства, безробіття, поступове зниження освітнього і виховного рівня дітей і молоді, постійне зростання матеріальних витрат для утримання дітей в дошкільних та позашкільних закладах, навчання в школі, ліцєях, гімназіях і коледжах, одержання професії у платних вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, оплату навчальних посібників та ін. Наслідком цих процесів є різке зниження рівня народжуваності, зростання смертності населення, міграція й еміґрація населення, що не сприяє стабілізації процесу виховання молодих поколінь.

Для прикладу наведемо деякі дані Держкомстату України за січень – травень 2004 р. Протягом

цього періоду населення України зменшилося на 155 тисяч 216 осіб. Протягом зазначеного періоду в Україні народилося 173 899, померло – 329 115 осіб. Найвищий коефіцієнт смертності (21,8) зафіксований у Чернігівській області, де за п'ять місяців народилося 3 613, а померло 10 900. Другий показник, з коефіцієнтом 19,3, зафіксований у Сумській області, де за зазначений період народилося 3 726, а померло 10 073 осіб. Найнижчий коефіцієнт (11,1) зафіксований у м. Києві, де за 5 місяців народилися 10 210, а померли 12 143 особи. Загалом чисельність населення в Україні станом на 1 червня 2004 року становила 47 млн. 465 тис. 315 осіб. За 5 місяців в Україні було зареєстровано 77 311 шлюбів і 69 178 розлучень.

За даними Міністерства фінансів України, сукупний державний борг України за шість місяців 2004 року зріс на 128 млн. 824,55 тис. доларів – до 14 млрд. 671,350 млн. доларів. Прямий держборг за цей період збільшився з 12,404 млрд. до 12,590 млрд. доларів. Зокрема, внутрішній борг зріс з 3,849 млрд. до 3,994 млрд. доларів, зовнішній – з 8,554 млрд. до 8,596 млрд. доларів. Гарантований борг зменшився з 2,138 млрд. до 2,081 млрд. доларів. Сукупний держборг України в 2003 році зріс на 2,4% – до 14,541 млрд. доларів.

У результаті цього значною мірою посилюються тенденції соціального розшарування в суспільстві за ознаками багатства і бідності сімей. При цьому доволі чітко видно антагоністичний характер такого поділу, нерівномірність реальних можливостей для освіти і розвитку дітей із таких родин. Подальший розвиток цих тенденцій загострює проблему взаємовідносин людей в українському суспільстві. Отже, найбільш помітною нині тенденцією у вихованні молодих поколінь є тенденція соціального розшарування, що призводить до визначення нових пріоритетів соціального і духовного життя батьків і дітей, родини в найширшому розумінні цього поняття. Ця тенденція в українському суспільстві породила цілу низку психолого-педагогічних проблем, до яких у сучасних умовах у відповідній галузі науки ще “руки не доходять”.

Уже сьогодні слід звернути особливу увагу на пошуки ефективних шляхів розв'язання демографічної проблеми, яка виникла внаслідок прорахунків у соціально-економічному і суспільно-політичному реформуванні.

Глибокий аналіз демографічної кризи в Україні, зроблений в дослідженні “Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії” за науковою редакцією проф.

Валентини Стешенко [6] засвідчує, що традиційний підхід, коли намагаються розв'язувати проблеми в окремих сферах життєдіяльності, ігноруючи її системність цілісність не може бути ефективним.

У цьому випадку необхідно аналізувати усі процеси соціально-педагогічного розвитку українського суспільства в єдності мети його життєдіяльності, забезпечення державою реальних умов функціонування його підсистем (виробництво, освіта, культура, матеріальна база, заробітна плата людей, достатня соціальна інфраструктура та ін.).

Виходячи із цього, вже сьогодні можна окреслити деякі тенденції виховання дітей і молоді в сучасних умовах України. Передусім слід звернути особливу увагу на сім'ю, яка є найважливішим інститутом виховання особистості.

Сім'я – є першооснова суспільства, соціум, у якому найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного із батьків, їхніх дітей, інших членів родини, реалізуються потреби, формується поведінка і розвиток особистості, тобто відбувається самопізнання, самоактуалізація та соціалізація її членів. Саме ці фактори істотно впливають на зміст виховання особистості дитини, педагогічну культуру батьків, визначають певні його тенденції.

Складнощі перехідного періоду зумовили погіршення не тільки економічної та політичної ситуації в державі, а й поглибили демографічну кризу, в якій опинилася Україна на початку 90-х років. Та на відміну від економічної чи політичної, демографічна криза більш інертна, пролонгована в часі та важко керована. В нових соціально-економічних умовах тенденція народжуваності в Україні знизилась до рівня, який не забезпечує простого відтворення поколінь, поглиблюється процес старіння суспільства [6, 312].

Складність демографічних процесів посилюють не тільки економічні проблеми, а й значною мірою на це впливає суспільно-психологічна ситуація довгого топтання на місці без перспективи на успіх, моральна пригніченість народу, у багатьох – педагогічна байдужість і безкультурність, відсутність ідеалу виховання дітей, безвідповідальність у вчинках. Так, порівняно з 1985 роком показник реєстрації шлюбів як факт зародження нової сім'ї знизився на 40%. Це зумовлене тим, що суспільство стало лояльніше ставитися до цивільних шлюбів, а дедалі більшу роль відводить матеріальній забезпеченості майбутньої сім'ї в умовах економічної нестабільності країни. Адже, як твердить М. Грушевський, сім'я є найчутливішою до

соціально-економічних змін [5]. Цю думку поглибив відомий російський філософ М.Бердяєв, який писав, що "сім'я пов'язана з соціальною повсякденністю і підпорядкована їй законом" [1]. Реакцією сім'ї на кризову ситуацію є збільшення кількості позашлюбних народжень: якщо 1990 року вони склали 11%, то сьогодні – уже 17.

Ще недавно кожна друга українська сім'я розпадалася. Найбільша кількість розлучень припадає на перший рік спільного життя, потім настає криза на сьомому – восьмому році, третій пік розлучення – коли виростають діти. Років 10 – 12 тому розлучалося 40% подружніх пар.

Статистика свідчить, що вже не кожна третя (як було ще зовсім недавно), а більше половини з новостворених сімей розпадається (51% – у 1999 р.). За підрахунками науковців Інституту економіки НАН України у 2000 році на 100 зареєстрованих шлюбів припадало 71,9 розлучення, а на 1000 населення в середньому зареєстровано 5,5 шлюбів і 4,0 розлучення. Середня кількість шлюбів на 1000 жителів України у 2000 р. була найменшою за весь період після Другої світової війни [4].

Сім'ї з однією дитиною складають 26%, із двома – 14%, із трьома – усього 2%, а з чотирма і більше – менше 1%. У цілому 42,5% населення України мають дітей до 18 років.

Перинатальна смертність в Україні вища, аніж в економічно розвинених країнах – 10 мертвороджених на кожну тисячу живонароджених. Причини цього явища: низький рівень медичної допомоги, економічні причини, що зумовлюють неадекватне харчування вагітних і загальний рівень культури населення, а також тому, що майбутні батьки не проходять хоча б доступне медичне обстеження і своєчасне лікування перед зачаттям дитини. Не більше як 50% жінок свідомо планують свою вагітність, більшість з них не мають уявлення про збалансоване харчування протягом вагітності. Багато жінок у період вагітності піддаються значним психоемоційним і фізичним навантаженням.

Поглиблює цю ситуацію і дуже висока кількість абортів, попри досить значне зниження їхнього рівня порівняно з 1985 роком – практично втричі (1200 абортів на 1000 живонароджених 1985 року і 430 – 2000 року). Є підозри, що така систематика зумовлена ще й прихованим приватними клініками даних щодо абортів. Адже 1985 року 154 аборти припадали на кожні 100 пологів, нині 113, включаючи і мертвороджених [10]. Ця демографічна тенденція сім'ї зумовлює загрозу інтелектуальному і моральному

потенціалу народу, внаслідок різкого зниження життєвого рівня сімей в Україні, збільшення бездітних пар, які не бажають мати дітей через соціальні, матеріальні та психологічні причини. Повільно зростають прибутки населення, а ціни і тарифи випереджають темпи їх зростання. Збільшуються витрати населення на медичне обслуговування, навчання дітей, комунальні послуги, що підриває економічні можливості сім'ї. Невпинно зростає дитяче сирітство та безпритульність. Викликає стурбованість низька культура регуляції народжуваності, відсутність широкої інформації щодо протизаплідних засобів, що призводить до випадків небажаної вагітності та абортів. Ці обставини можуть мати далекосяжні негативні наслідки для стабільного розвитку країни. Для забезпечення довгострокових інтересів суспільства вже зараз необхідно закласти підвалини ефективної демографічної і соціально-економічної політики, створюючи максимально сприятливі умови відтворення, господарювання, праці, життя народу на основі формування традиційно міцної української родини.

За своїми характеристиками сім'я є динамічною диференційованою соціальною структурою, яка змінюється шляхом збільшення або зменшення кількості її членів, проходить різні етапи становлення і розвитку, вдосконалюється у міру виконання своїх функцій, збагачує зміст життєдіяльності та досвід виховання і робить свій внесок у скарбницю матеріальних та духовних цінностей народу. Її особливістю є матеріальна і моральна відповідальність членів сім'ї один перед одним і перед суспільством у цілому.

Підвищенню відповідальності сім'ї за виховання дитини в сучасних умовах сприяють тенденції розбудови громадянського суспільства, значною мірою суперечливі, але з чіткими ознаками потягу до джерел духовності та одвічних цінностей, у яких завжди зосереджувалося відчуття стабільності і захищеності; зміщення переваг виховання із суспільних закладів у сім'ю, родину; потреба суспільства в активних, ініціативних, творчих, працьовитих, високоморальних і відповідальних поколіннях молоді, яким належить майбутнє.

Проте слід зазначити, що маючи великий виховний потенціал, сучасна українська сім'я не реалізує його повною мірою, і це залежить від багатьох чинників суспільного, передусім економічного життя, позначених як позитивними, так і негативними тенденціями. Ця особливість зумовлює необхідність детального аналізу тенденцій можливостей та обмежень щодо реалізації виховного потенціалу української родини

та забезпечення розвитку особистості дитини в сучасних умовах.

Сім'я виступає і як середовище, що впливає на дитину, і як суб'єкт виховного процесу. Її сукупні виховні можливості зумовлені різними чинниками, в тому числі: готовністю батьків до виховання дитини, рівнем загальної та педагогічної культури, можливостями їх реалізації (зокрема матеріальні та побутові умови, структура і тип сім'ї, наявність вільного часу, форма його проведення, сімейна субкультура тощо), характером взаємостосунків і ступенем взаємоузгодженості батьків у питаннях виховання, їхніми індивідуальними особливостями – темпераментом, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я, віком, а отже й загальним та власним досвідом виховання дітей, ціннісними орієнтаціями та їх ієрархією. З погляду на вищезначене, саме ці аспекти є визначальними, інноваційними щодо формування і розробки нового змісту педагогічної культури батьків, виховання дітей. Отже, однією з головних тенденцій виховання дітей у сім'ї все відчутніше виступає зміст.

Зміст виховання відображає спеціально утворену систему благодійних впливів на дітей батьків з метою виховання у них бажаних якостей, які є основою підготовки до життя, засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь та вироблення нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних відносин на ґрунті національної і вселюдської гуманістичної культури.

Змістом виховання дітей у сучасній українській родині має стати інтегрована національна та вселюдська гуманістична культура мирного життя людей в інтерконтинентальному просторі. Зміст виховання має відображати й утверджувати в свідомості і діяльності дітей найвищі національні та вселюдські духовні, гуманістичні, морально-етичні, естетичні, фізичні, громадянські і трудові ціннісні орієнтації та практичну діяльність сучасної української сім'ї в умовах становлення й утвердження національної педагогіки та освіти.

Зміст виховання дітей у сім'ї має сприяти збереженню духовних і культурних цінностей народу, його внутрішніх і зовнішніх ознак – свідомості і самосвідомості, ставлення до сім'ї, праці, громадянства та взаємодії з іншими державами і народами незалежно від расової, етнічної і конфесійної приналежності.

У цьому зв'язку особливою увагою заслуговують тенденції формування змісту виховання. Незважаючи на прийняття законодавства, державних програм з питань освіти і виховання дітей та молоді в практиці шкіл, амплітуда

напрямів змісту виховання надзвичайно широка – від оригінально спланованого і здійснюваного національного виховання до елементів містицизму і конфесійності. Визначення тенденцій виховання за ознаками змісту сьогодні є надзвичайно проблематичним. Виходячи зі складності змісту сучасного виховання, ми окреслили лише вимоги до його побудови в нових умовах.

Зміст, форми й методи виховання дітей у сім'ї розробляються науковцями на основах етнопедагогіки та досягнень педагогічної науки і рекомендується батькам для підвищення їх педагогічної культури в усіх просвітницьких закладах.

У вихованні дітей в сім'ї не допускаються й осуджуються форми жорстокості й насилля, порнографії, національне протиставлення і ворожнеча на будь-якому ґрунті.

Провідними принципами у визначенні змісту, форм і методів є: любов до людини, доброзичливість і гуманізм у взаємовідносинах з людьми, оптимізм і життєлюбство.

Виходячи з цих теоретичних обґрунтувань, сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини: забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Водночас вона і сама потребує як матеріальної, так і педагогічної та культурологічної допомоги. Її надають певною мірою державні й виробничі організації, заклади освіти і культури, дитячі садки, школи, бібліотеки, клуби, будинки культури, громадські організації, але вони є недостатніми для розв'язання соціально-педагогічних проблем сім'ї.

В основі української родинної педагогіки й психології завжди чітко вирізнялися її ідеали, суттю своєю вкорінені в глибини життя народу, його свідомості, праці й творчої діяльності. Споконвіку для нашого народу найвищими і святими були *ідеали сім'ї* як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; *праці* як найповнішої форми вияву творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; *духовності*, цієї синтетичної форми осягнення світу й себе в єдиному високоморальному вимірі творчої діяльності і гуманного ставлення до навколишнього середовища та людей; *громадянства* як відчуття особистої належності до рідної землі, держав, сім'ї, роду, способів життя, традицій і звичаїв, відповідальності за їх збереження, розвиток й примноження.

На цих засадах і має будуватися зміст виховання молодих поколінь у сім'ї і школі. Такий

підхід забезпечить повноцінний розвиток суспільства і суспільних відносин.

Існує чимало підходів до побудови змісту національного виховання дітей і молоді в Україні. Ширше про це йдеться в нашій концепції “Сім’я і родинне виховання” [8].

Проте досягти цих ознак виховання дітей і молоді в українському суспільстві поки що не вдається. Проведені соціологічною службою Центру Розумкова солідарні дослідження громадської думки батьків і дітей щодо їх ставлення до соціальних проблем життя в Україні, засвідчили тенденції у відмінності оцінки таких якостей, як патріотизм, Батьківщина, народ, нація, культура та ін. При цьому молоді люди (діти до 18 років) вказують нижчу їх цінність (в балах), аніж батьки. Саме це і спонукає вести пошук національної програми цінностей виховання молодих поколінь в нових умовах [9].

Висновки. Педагогічні дослідження, вивчення практики засвідчують, що процеси урбанізації й міграції населення в нових умовах не сприяють засвоєнню моральних і етичних цінностей народу, а відокремлення від батьківської родини веде до втрати кращих традицій, досвіду народної педагогіки виховання дітей батьками. Ці втрати мали б значною мірою компенсуватися організацією педагогічної освіти батьків у дошкільних і шкільних закладах, що забезпечувало б високий рівень педагогічно грамотного і цілеспрямованого виховання дітей у сім’ї. До цього спонукає необхідність трансформації в нове національно-громадянське українське суспільство кращого світового досвіду,

вітчизняної сімейної педагогіки, досягнень педагогічної науки, яка виростає із глибин національної ідеї українського народу.

1. Бердяєв Н.А. *О назначении человека.* – М.: Республика, 1992. – С.207.

2. Бех І.Д. *Особистісно зорієнтоване виховання.* – К.: ІЗМН, 1998.

3. Бойко А.М. *Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації.* – К.: ІЗМН, 1996.

4. *Виховний потенціал сім’ї в сучасних умовах: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року.* – К.: Державний інститут проблем сім’ї та молоді, 2002. – С.14 – 15.

5. Грушевський М. *Історія України Руси.* – Т.1. – К.: Наукова думка, 1991. – С.343.

6. *Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії /НАН України. Інститут економіки; за ред. В.Стешенко.* – Київ, 2001. – 560 с.

7. Кононко О.Л. *Соціально-емоційний розвиток особистості.* – К.: Освіта, 1998.

8. Постовий В., Щербань П., Алексєєнко Т., Докукіна О., Стрельнікова Н. *Сім’я і родинне виховання. Концепція “Сім’я і родинне виховання” //Рідна школа.* – № 11 – 12. – 1996. – С. 15 – 20.

9. Шангіна Л. *Два покоління під килимом. / Дзеркало тижня.* – № 17 (442) від 8 травня 2003 р.

10. Феофанова А. *Безвідсотковий вклад / Дзеркало тижня* – № 14 (439) – від 12.04.2003.

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Ми з того роду, що любить свою мову й свободу”

Народна творчість

“Яке прекрасне слово!”

В. Сосюра

“Красивий, щедрий рідний край, а мова наша – солов’їна”

І. Січовик

“У дома й горе – не біда, бо мова – як жива вода”

Ю. Путак